

ELS BISBES VISIGOTS I LA TOPONÍMIA LLATINA DEL PAÍS VALENCIÀ: ONTINYENT, MOIXENT I MARINYÉN

ABEL SOLER

La munió de topònims llatins —o prearàbics— del tipus Lluxent (<*Luciana* o *Lucianu*) existents al País Valencià, dóna què pensar. Sobra amb repassar el mapa de municipis amb el dit, per a poder constatar-ne la reiteració: Agullent, Bocarent, Carcaixent... I, si féiem recompte dels despoblats i de la microtoponímia, la xifra se'ns en multiplicaria amb escreix. Ara, que més pràctic i eficaç que això pot ser llegir-se el clàssic article que un eminent filòleg espanyol, Ramón Menéndez Pidal, publicà sobre el particular. L'opuscle, intítulat *El sufijo en: su difusión en la onomástica hispánica*,¹ venia relligat amb una cartografia peninsular ben treballada, i bastant exhaustiva pel que fa a la plasmació dels noms amb sufix etimològic *-anal-anus*. La quantitat d'establiments romans de casa nostra designats amb antropònims o gentilicis pairals degué de ser elevadíssima, atesa només la densitat de topònims enregistrats en el mapa de Menéndez.

Dóna què pensar, així mateix, l'absència de paral·lelismes reveladors entre les *gentes* de l'oligarquia local dels segles clàssics, aquella que recullen les inscripcions dels segles I a.C.-III d.C. (Sempronía, Valeria, Baebia...), amb els topònims de què parlem (Picassent, Crevillent, Perpuxent...). Una retafila de preguntes sobta l'historiador, el filòleg, el curiós: *¿Qui* dimonis foren aquells Pacati, aquells Calvili, aquells Propontii que, sense gaire propaganda epigràfica, se suposa que arribaren a posseir vil·les, terres, o fins i tot una valleta sencera? O, més aïnes, *quan* dimonis hi

¹ MENÉNDEZ PIDAL, Ramón, *El sufijo -én: su difusión en la onomástica hispánica*, dins *Emerita*, VIII, 1940, ps. 1-36; també dins *Toponímia prerrománica hispánica*, del mateix autor, Madrid, 1952, ps. 105-158.

foren? Eren o no contemporanis, tots ells? Pertanyien tots ells a un idèntic segment sociològic o a diferents estrats de la societat romana? Però, de quina societat romana: la del segle primer de la nostra era, la del tercer o... la del huité?

De veres que la interpretació dels noms de lloc finalitzats en *-ent* ens pot esdevenir altament esmunyedissa —quant a la cronologia, si més no—. Especialment si maldem per suggerir explicacions individualitzades, del tipus “fitxa toponímica”. Per exemple: d’on prové el nom de *Cairent*? Així: a seques, sense context. Sóc del parer que, sense establir una adequada contrastació de noms i de fonts d’informació, poca cosa arribarem a traure’n en net.

En algun cas, com ara el de la *gens Sinia*, les coses s’esclareixen vistosament de la mà dels arqueòlegs. Els excavadors del solar que ocupa ara l’estació de ferrocarril de Castelló de la Ribera,² tragueren a la llum alguns *pondera* o contrapesos de teler de lli amb la marca de propietari “Sinii”, les quals ens posen sobre la pista de l’ètim i la datació *post quem* del nom de Senyera: municipi de la Ribera de Xúquer emplaçat a uns centenars de metres de la mencionada estació i evidenciat davall la forma de *Senyena* o *Cinyena* en papers del segle XV. A més a més, no costaria gens relacionar aquesta probable *villa Siniana* amb una alqueria de Sinyent del terme de Corbera (*Signén*, en els quaderns del Repartiment): localitzada, per tant, a escassos quilòmetres de l’anterior establiment.³ Tindriem identificada, doncs, la romana família Sínia i algunes de les seues possessions; amb l’aproximació cronològica que ens aporta la datació ceràmica del jaciment de Castelló (c.90 a.C.-120 d.C.), arrasat —pel que sembla— a ferro i flama. Es tracta, tan sols de fer acarament de dades: documents, troballes, noms.

Tanmateix, no sempre se’ns hi presenta tan regalada, la cosa. De vegades cal jugar a tres bandes, a l’hora de cercar respostes o aproximacions, i elaborar hipòtesis explicatives. Com pot ser la que voldria donar-vos a entendre mitjançant la comunicació que llegiu ara. Es tracta de fer notar la coincidència dels noms de tres bisbes visigots coetanis, Antoni de Dénia, Mottu de Xàtiva i Marínu de València, amb sengles topònims llatins —amb sufix *-ana>-én(t)*— de l’actual País Valencià: Ontinyent, Moixent i Marinyén, respectivament. Tractem de seguir la qüestió dels ètims, i en acabant, si us ve de grat, ens farem càrrec de la probable cronologia i del context històric.

ONTINYENT, el relaciona Coromines amb un *Antoni(u)s* i en proposa l’evolució, a través del tergiversador sedàs de la pronúncia aràbiga.⁴ En favor de la proposta, es pot argüir la presència d’una poderosa *gens Antonia* a la demarcació de Xàtiva, en temps de la Roma clàssica.⁵

² Vid. MARTÍNEZ i GARCIA, Josep-Manuel, Un taller ceràmic de l’època romana a Castelló de la Ribera, dins *Castelló de la Ribera en festes*, 1989, ps. 23-28.

³ Sobre la ubicació i documentació d’aquests despoblats, vid. CORTÉS, Josepa i al., Les alqueries de la Ribera: assaig d’identificació i localització, dins *Economia agrària i història local. I Assemblea d’Història de la Ribera*, Institució Alfons el Magnànim, València, 1981, ps. 209-262.

⁴ Onom. Cat. (VI, 52).

⁵ Cfr. CORELL, Josep, *Inscripcions romanes de ‘Saetabis’ i el seu territori*, Nau Llibres, València, 1994.

MOIXENT, ens el veu derivar el mateix filòleg d'un tal *Mussiu(s)*, hipotètic i pendent d'identificació;⁶ segurament, per no haver-se repassat amb deteniment el suggerent episcopologi de la diòcesi *saetabensis*.

MARINYÉN, d'altra banda, l'explicarem —sempre de la mà de l'*Onomasticon*— com a mot evolucionat d'un presumible *Mariniu(s)*.⁷

Doncs bé. La intuïció de l'etimòleg es veu completada ací per l'aportació de l'historiador de l'antiguitat, preocupat per escarbar-los la vida als escàpols bisbes de l'alta edat mitjana. En concret, als de les tres diòcesis mencionades, i compreses hui dins l'actual territori valencià. Així les coses, l'existència documentada d'un important bisbe Mottu de Sètaba/Xàtiva (c.560-600) ens pot abocar nova llum sobre l'etimologia de Moixent, topònim que nosaltres no dubtem a derivar d'aquesta manera: Muttu o Mottu>villa Mottiana>villa Mossiana, pronunciat /Muxän/ pels àrabs i testimoniats profusament com a Muxén, Moxén o Moixén(t) per documents dels segles XIII-XIV. De la mateixa manera, l'existència acreditada d'un altre bisbe Marínu de Valentia (c.610) no dubtaríem a trobar-la interessant a l'hora d'explicar el nom antic de la Vallidigna; amb la senzilla correlació Marínu>Mariniana; essent-ne modificada la dicció, per la població arabòfona, fins a dir /Marinyän/. D'ací, doncs, la forma del Repartiment i d'altres documents del segle tretze: vall d'Alfàndec de Marinyén, o de Marinyent. Del tercer prelat en joc, Antoni de Diània/Dénia (c.636), podríem deduir una possible relació amb el topònim Ontinyent, explicat adesiara com a referent a qualche predi o *terra Antoniana*.⁸

Si no es tracta d'una atzarosa coincidència, o de tres atzaroses coincidències —que tot podria ser—, ens trobaríem al davant d'una hipòtesi a certificar que obriaria nous temes de debat, sens cap mena de dubte, per als historiadors d'aquella in-documentada etapa. És ben sabut que, en el regne visigot de Tolèdol, els bisbes eren magnats de primer rang, caps visibles de la comunitat urbana, i que tenien una notable capacitat d'acció política sobre la feligresia de les respectives diòcesis. Fet i fet, ¿no conformaven ells, congregats periòdicament en concili, el gran pilar institucional, legislatiu i ideològic sobre el qual pretenia sustentar-se aquell estat postimperial, aquell convallescent però precari estat? Coneguda és igualment la situació d'imprecisa frontera d'aquestes valls, que oscil·laven llavors entre els dos poders presents i contendents a la nostra zona. D'una banda, hi havia el representant militar de l'Imperi Romà de Constantinoble, resident a Cartagena; d'altra banda, la bàrbara monarquia dels gots, en procés d'afiançament social, polític i emblemàtic.

La mesetària conferència episcopal, presidida successivament per Leovigild (573-586) i Recared (586-601), ho tenia ben clar: s'esqueïa convertir els bel·licosos intrusos al catolicisme, revestir els reis electius de porpra i ensalçar-los per mitjà encunyacions numismàtiques del més pur estil bizantí. A les maniobres aquestes

⁶ Onom. Cat. (V, 301).

⁷ Onom. Cat. (V, 186).

⁸ Sobre aquests bisbes, assidus als famosos concilis de Tolèdol, vid. LLOBREGAT, Enric A., *La primitiva cristiandat valenciana*, L'Estel, València, 1977, pàssim; i també LLOBREGAT Enrique A., *Las sedes episcopales valencianas preislámicas y su dependencia metropolitana*, dins *Escritos del Vedat*, X, València, 1980, ps. 397-413.

de legitimitat, enfront del reviscolat imperi de Justinià, hauríem d'afegir la croada militar i eclesiàstica que tingué per escenari l'actual terra de València, abans i després del 600. El màxim afer pendent de la monarquia toledana era el de sostroure la totalitat del solar hispànic de l'ègida d'un sobirà —l'emperador— que s'arrogava encara la potestat suprema i ecumènica sobre el dissolt imperi d'Occident. Per llur banda, els mitrats de Dénia, Elx o Cartagena, i bona part dels *potentes i rustici* de la serralada Bètica, es mostraven francament reticents a passar per l'adreçador jeràrquic de Tolèdol, per tal com es reclamaven súbdits lliures i directes de la nova Roma. Amb uns o amb altres pretextes, Leovigild i els seus epígons atacaren obstinadament, amb armes i decrets, les prerrogatives d'aquest racó peninsular retingut per la llunyaníssima corona de Bizanci. Fins que aconseguiren expulsar els grecs de llurs últims reductes portuaris: Màlaga, Cartagena, Dénia.⁹

De moment, i en temps de Mottu i Marínu, prelats d'obediència toledana, Dénia romania a mans dels grecs. El primer bisbe visgot a qui seria adjudicada la seu, una volta conquerida la plaça per l'host del rei Suintila (c.625-630), seria casualment el tal Antoniu. Però poc abans d'això, i amb la intenció de contrarrestar la poderós influx de la seu il·licitana sobre l'estratègic corredor de Vinaolopó —el camí directe de Toledo/Tolèdol a Cartaina/Cartagena—, tingué Recared la curiosa idea d'establir un contrabisbat a l'actual Elda i antiga El-lo, que seria regit per un tal Sanàbile (c.600-640).¹⁰ No resultaria gens arriscat, de més a més, relacionar una de les serres que clouen la foia adjacent de Castalla, la muntanya de Biscoi (del llatí *Episcopium*, segons Coromines¹¹), amb aquella estratègica i transitòria seu el·lotana: assimilada a la d'Íl·lici, al poc de temps d'haver sigut evacuada l'Alcúdia d'Elx pels militars de Bizanci.¹²

És ben probable, doncs, que la frontera entre els uns i els altres, tan difícil de precisar a través dels poquíssims escrits d'aquells anys, passara per El-lo/Elda, la foia de Castalla-Biscoi, Ontinyent, Xàtiva-Moixent i la Valldigna-Marinyén. Amb la qual cosa i, considerant d'antuvi que les etimologies adés proposades foren certes, ens veuríem obligats a revisar el paper social i militar dels *nostres* bisbes, tenint per base les observacions d'Enric Llobregat, una de les poques persones que s'hi han capficat.¹³ Potser els bisbes d'El-lo, Xàtiva i València, i l'aspirant a la cadira de Dénia, essent com eren poderosos senyors de *coloni*, participaren en episodis

⁹ Per a contextualitzar millor l'època i les circumstàncies, us recomanem la consulta de l'extens treball de Margarita VALLEJO GIRVÉS, *Bizancio y la España tardoantigua (ss. V-VIII): Un capítulo de historia mediterránea*, Universidad de Alcalá, Alcalá de Henares, 1993.

¹⁰ Cfr. LLOBREGAT CONESA, E. A., *La primitiva cristiandat...*, ps. 74, 94-96.

¹¹ Onom. Cat. (III, 25).

¹² Havent conclòs la redacció, se'm va passar pel cap també la idea de la sospitable existència de dues *villa Sanabiliana*, *terra Sanabiliana* o el que fóra. Es tractaria de Billena, cap i casal de l'Alt Vinalopó, i de Billena de Travadell, de la rodalia d'Alcoi; ambdues, per cert ben pròximes a *El-lo* i al Biscoi. La primera, a desgrat dels nostres clàssics, de la realització fonètica local i dels consells de Coromines (Onom. Cat.- II, 403), sol ser escrita amb *v-* inicial. La segona, figura de vegades i en llocs determinats com a Millena, Billeneta o Milleneta. Ambdues, certament i presumible, podrien derivar a la perfecció de **(Sana)biliana*: la /Bilyāna/ documentada dels textos àrabs (llengua d'arrels trisíl·labes, l'àrab) i l'altra de més menuda. Quatre propostes, doncs, obertes al debat: Muttiana, Antoniana, Marinyana i Sanabiliana, com a derivats respectius dels bisbes Mottu, Antoniu, Marínu i Sanàbile.

¹³ Vid. LLOBREGAT, Enric, *Nuestra historia*, Mas-Ivars eds., València, 1980, t. II, ps. 127-200.

bèl·lics antibizantins, a banda de pontificar entre la terra i el cel. I potser també que algun rei de visigots els ho gratifiqués, atorgant-los-hi generosament immensos *episcopia* o predis episcopals: *terra Mottiana, pagu Marinianu, villa Antoniana...* No us ho sabria dir jo, això. Si bé, cal tenir en consideració que —innegablement— la foia de Castalla, la canal d'Ontinyent, la vall de Moixent o la Valldigna de Marinyent es presentaven aleshores com a nínxols orogràfics ambicionables: que ni fets a posta per a encabir latifundis (vid. mapa).

La part que suposem corresponent al primer bisbe conegut de Xàtiva —resident a la fortificada roca de Sètabis— estava dividida en temps d'islam en dos trams o meitats: la demarcació castral de Garamoixent (la Font de la Figuera) i la de Moixent (Moixent i Vallada). El districte andalusí d'Ontinyent abarcava els actuals tèrmens municipals d'Ontinyent, Agullent i Fontanars dels Alforins; extensió considerable i cerealícola, doncs. La comarca de la Valldigna comprenia, com ara, els actuals territoris de Tavernes, Barx, Simat i Benifairó. Mentre que —cosa sabuda és— la foia de Castalla acull els pobles d'Ibi, Onil, Castalla i Tibi.

La relativa proximitat de les possessions, hem de pensar que els facilitaria la gestió, als presumptes *patroni*. Uns patrons mitrats que degueren de residir a peu de basílica i a moderada distància de les respectives finques. A partir d'aquí, les elucubracions es disparen i les interrogacions se'ns obrin i s'hi generalitzen. Per exemple: ¿Era Mottu i Sanàbile de nissaga germànica, i Antoniu, per contra, l'epígon dels Antonii hispano-romans de Xàtiva? Datarien els noms de Picassent, Crevillent i Perpuxent d'aquesta tardana romanitat? Eren Pacatu, Calvilu i Propontiu, per ventura, terratinents de província de l'època dels visigots? Qui manava, a casa nostra, en temps de Leovigild?

En fi. Deixe per als especialistes la resolució o, si més no, l'aval d'una hipòtesi que, de ser provada —de versemblant, ja en pot semblar—, ens ajudaria a comprendre millor la geografia històrica i l'evolució dels escacs del poder sobre l'intricat tauler de la València *transsucrònica*, com diria el mestre Coromines; d'aquella part meridional del País Valencià, aleshores caiguda sota les urpes legislatives i fiscals dels bàrbars de Tolèdol.

Ara, que tampoc no voldria cloure sense recalcar abans alguna constatació: que la correcta interpretació dels noms llatins incorporats a la terra és, de vegades, àrdua i comparativa; que requereix la compilació i contrastació de fonts d'informació de naturalesa diversa (arqueològiques, arxivístiques, cronístiques, epigràfiques, filològiques...), i que, amb tot, els resultats no deixen de ser provisionals i criticables.

REPORTAJE FOTOGRAFIC